

BEFOGADÓ ÉS KÖZVETÍTŐ RÉGIÓ AZ 56-OS MENEKÜLTEKNEK (BURGENLAND/AUSZTRIA)

DR. CSERESNYÉS FERENC egyetemi docens
Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

A nemzetközi menekültegyezményt 1951-ben írták alá a nyugati világ államai, Ausztria 1954. november elsején ratifikálta. Faji alapú, etnikai és nemzeti alapú, vallási okok, illetve politikai nézetek, valamint társadalmi csoporthoz való tartozás miatti üldözés esetén a Genfi Konvenció külföldi politikai menekült státuszt ígért az érintett kérelmezőknek.¹

A kelet-európai totális diktatúrák üldözéseire fazonírozott egyezmény aláírói nem vállaltak túl nagy kockázatot: az aknazár, a szögesdrót, valamint az illegális átlépőket fenyegető lőparancs nem hogy tömegek, de nagyobb csoportok számára sem tette lehetővé a Nyugatra távozást. A szerződő államok illetékes hatóságainak az ötvenes évek közepén alig pár száz menekülttel kellett foglalkoznia az egész régióból.²

1956 végén az osztrák politika sem számolt 10 000 magyarországi menekültnél többel.³ Ehelyett azonban mintegy 185 000 személy kért bebocsátást! Ezért is, és korabeli gazdasági helyzete miatt is Ausztria veszélyes helyzetbe került a két világrendszer közötti közös határon. (Az egy főre jutó bruttó nemzeti össztermék 1956-ban 5397,- USA-dollárt tett ki, ami a nyugat-európai átlag – 6535,- USA-dollár – 82,6%-a volt).

Az osztrák közvélemény példa nélküli áldozatkészsége és a szabad világ országainak az elvárásai ugyanakkor a korlátozás nélküli befogadás irányába tolták az osztrák politikát (Raab szövetségi kancellár szerint demokráciában nem lehet megtiltani az embereknek, hogy segítsenek!).⁴ A kormány tehát gyorsan és korlátozás nélkül biztosította a menedékjogot mindazoknak, akik azt kérték, s a határt fegyvertelenül lépték át. Párhuzamosan közvéleményének hangulatváltozásával később a kis szomszéd régió már nem volt ilyen nagylelkű! A csehek esetében 1968-ban még alig, a lengyelek esetében 1981/82-ben viszont már jelentős változás volt tapasztalható a magyarokkal szembeni befogadási kedvhez képest. A bosnyákok és az albánok esetében az 1990-es években már teljesen elképzelhetetlen volt a tartós befogadás.

A magyarok befogadásának nehézségei (még ha olykor csak ideiglenes volt is a továbbutazásig) már 1956. november végén jelentkeztek. A kezdetben tett nagylelkű befogadási ajánlatot ennek ellenére sem vonták vissza, nem is módosítottak. (Ezért mindig hálásak lehetünk Ausztria népének – függetlenül forradalmunk hazai megítélésének különbségeitől.) A nyugati világ melletti demonstrációs szándék és a felvállalt helyzet azonnali kooperációs kényszert szült. Az ország egyedül képtelen volt a menekültprobléma kezelésére, nem lehetett tízezreket sátoroztatni a november–decemberi hidegben. A helyi politika a nemzetközi közösség államainak, a nemzetközi kormányzati és nem-kormányzati szervezetek azonnali segítségére szorult.⁵

Ausztria nem csupán saját elhatározásából, de a nyugati világ országainak biztatása, szolidaritása és bizonyos mértékben az elvárásai miatt is került a menekültfogadó és –továbbító hídfőállás pozícióba. A nyugati világ szinte mindegyik országa segíteni akart az orosz medvével szemben alulmaradt magyar szabadsághősöknek. Az amerikaiak és a kormányzati segélyszervezetek (ENSZ Menekültügyi Főbiztossága – UNHCR, az Európai Migráció Kormányközi Bizottsága – ICEM) tulajdonképpen csak Ausztriából akarták a magyarokat továbbszállítani. A magyar menekültek egy része ugyancsak nem kívánt Ausztriából messzire kerülni, mert attól félt, hogy később sem Amerikába (USA, Kanada) továbbutazni, sem Magyarországra (esetleg) visszatérni nem tud.⁶

Miként a nemzetközi szerződések általában, a Genfi Egyezmény is „keret-megállapodás” volt, melyet a szerződő államok belső jogrendjükbe illesztettek. Ez értelemszerűen országonként eltérő jellegű szabályozáshoz vezetett, s alapesetben óvatosabb, restriktívebb befogadási politikát kellett volna eredményeznie. Mégsem ez történt. A kiélezett hidegháborús viszonyok hatására a nyugati világ országai a magyarokat gyakorlatilag kollektíven fogadták be. Önmagában a Genfi Konvenció ugyanis nem biztosított a menekülteknek automatikus befogadást! Amint ugyanis a hetvenes évek közepi olajválság hatására megváltozott a közvélemény megítélése, ugyanaz a Konvenció meglehetősen elzárkózó, restriktív befogadási politikát is lehetővé tett (lengyelek, bosnyákok, albánok elutasítása).⁷

A menekültek elismerésével, illetve elfogadásával kapcsolatban három kategóriát szoktak leginkább megkülönböztetni:

1. A hidegháború időszakában nagyvonalúan ismerték el és fogadták be az *antikommunista menekülteket*. Egyéb politikai motiváltsággal rendelkező menekültek ezzel szemben kicsi elfogadottságra számíthattak (például a chilei menekültek).
2. A másik latban sokat nyomó megkülönböztetés rasszista jellegű: a *fehéreket* mindig készségesebben fogadták be, mint a „más színűeket”.
3. Harmadik sokat emlegetett kritérium volt a kérelmezők *száma*: nagy tömegek hatására általában gyengül(t) az elfogadottság. Ez érvényes a szívesen látott csoportokra is, a kevésbé szívesen látottaknál természetesen még előbb jelentkezik.

Thränhardt elfogadási mintája alapján az 1956-os magyar menekültek mindhárom kategóriában meglehetősen jó elfogadottságra számíthattak: fehér antikommunista menekültek voltak, akik az egész nyugati világ vonatkozásában nem túl nagy számban jelentkeztek. A magyarok a tartós gazdasági fellendülés kezdetén érkeztek Nyugat-Európába, amikor más menekültek, vagy a Földközi-tenger térségéből érkező vendégmunkások még nem jelentek meg. Amikor a piaci verseny a magyarok és az említett kategóriákhoz tartozók között a hatvanas évek elején kibontakozott, menekültjeink már igen jó munkaerő piaci pozícióban voltak (strukturálisan integrálódtak, bírták a befogadó ország nyelvét, befejezték a szakiskolát vagy az egyetemet). Túl nagy előnyük volt ahhoz, hogy egyszerűen behozhatók legyenek.⁸

A hetvenes évek közepétől alapvetően megváltozott a nyugati világ országainak befogadási készsége. A pro forma még érvényes Genfi Egyezményt restriktíven alkalmazták, szó sem lehetett már kollektív elismerésről és befogadásról!

Mi lenne, ha a korabeli magyar menekültek ma folyamodnának Nyugat-Európa országaiban menedéért? Valószínűleg besorolnák őket a válság- és polgárháborús menekült kategóriába, és a hiányzó egyéni üldözöttség miatt menekültkérelmüket (simán, akár gyorsított eljárásban) elutasítanák a menekülteljárásban!

A hazatérítési politika ellentmondásossága

Az osztrák szövetségi kormány a fent említett kényszerek mellett is rendelkezett bizonyos mozgástérrel. Kezelhette volna részben bilaterálisan, kétoldalú alapon is Magyarországgal a menekültproblémát, ahogyan a korabeli magyar politika szeretne volna. Jugoszlávia például hasonló nehézségeit jelentős mértékben ezen a szinten kezelte Magyarországgal. A probléma részbeni internacionalizálása is megfelelt volna valószínűleg az ENSZ-közgyűlés ajánlásainak, illetve a belső közvélemény elvárásainak.

Az alpesi Köztársaság azonban demonstrációs célkitűzésének és együttműködési szándékának megfelelően komolyan vette a Genfi Egyezményt, valamint a Menekültügyi Fő-

biztosságot, hiszen jól felfogott anyagi érdekei is ebbe az irányba szorították. Az ENSZ szakszervére (UNHCR) partnerként tekintettek a magyar menekültek ausztriai jogi helyzetének ellenőrzésében éppúgy, mint tartós külföldi elhelyezésük megtalálásában.

Kisebb problémáktól eltekintve (a magyarok ideiglenes elhelyezésére szállodák, panziók, sőt laktanyák igénybe vétele a menekültek elhelyezéséhez), az együttműködés egészen harmonikusnak bizonyult. Az osztrák lakosság szolidaritása a magyarokkal a hazájukban történt események miatt éppoly lenyűgöző volt, miként példátlanok voltak a segítőkészség mindennapi megnyilvánulásai is.

1956. december közepén Figl külügyminiszter német parlamenti delegációt fogadott. Nem lehet véletlen – mondta nekik, hogy a magyar menekültek még mindig nagyobb nehézség nélkül léphetik át az osztrák határt. Szerinte a magyar bábkormány és az oroszok tudatosan ki akarják engedni a nekik nem kívánatos személyeket (*persona non grata*).⁹

Ugyanakkor 1956. november vége óta jogerőre emelkedett a magyar Elnöki Tanács rendelete arról, hogy az osztrák határt 1956. október 23. és a hatályba lépés közötti időben illegálisan átlépett magyar állampolgárok büntetőjogi következmények nélkül visszatérhetnek Magyarországra, amennyiben időben jelentkeznek. Ezzel a korabeli kormány annak a látszatát igyekezett kelteni, hogy minden hazatérni kívánó magyar minél előbb visszatérhet. (Aki „csak” az illegális határátlépés tényállását követték el). Kádárék ugyanakkor mégis fenntartották a jogot arra, hogy a hazatérni kívánókat politikailag ellenőrzézik, és a számukra nem kívánatosokat ne engedjék hazajönni.

Erről természetesen nem szólt a hazacsábító propaganda, mint ahogyan arról sem, hogy e lépéssel gyakorlatilag egyoldalúan visszavonták az állampolgársági jogot olyan személyektől, akik hazatérési szándékuk kinyilatkoztatásával automatikusan elveszítették a külföldi politikai menekült státuszt ideiglenes befogadó hazájukban, és ezzel az igen kellemtelen, kiszolgáltatott hontalan politikai-jogi kategóriába kerültek – önhibájukon kívül. Az újra szovjet befolyás alá került magyar kormány tehát fittyet hányva a nemzetközi jogra szelektíven, válogatva akarta visszafogadni az állampolgárait.

A kétoldalú magyar–osztrák tárgyalásokon kiderült, hogy Magyarország elsősorban a 18 év alatti fiatalokat szeretné visszahozni Ausztriából. A szándék heves konfliktus forrásává vált a két ország között, de nem azért, mert az osztrákok bárkit erőszakkal vissza akartak volna tartani a hazatérni kívánók közül, hanem elsősorban az eltérő jogi megítélés miatt. A magyar jog szerint a 18 életév alattiak jogilag nem önállók, s mint ilyenek lényegében megkérdezés nélkül visszaszállíthatók Magyarországra. Osztrák megítélés szerint viszont csak a 14 év alattiakat lehet megkérdezés nélkül hazaszállítani, a 14 és 18 közöttiek már felelősen tudnak dönteni további sorsukról.

Megjegyzendő, hogy az osztrákok a 14 év alattiak visszaszállításához is csak abban az esetben járultak hozzá, ha és amennyiben azt mindkét Magyarországon tartózkodó szülő írásban kérte. Ezek után nem csoda, ha a magyar kormány célkitűzése nem valósulhatott meg átütő módon. A kudarc kompenzálásaként Ausztriát vádolták vállalt semlegességének megsértésével.¹⁰

A magyar delegátus időközben azt jelentette haza Bécsből, hogy az osztrákok amerikai parancsot hajtanak végre, amikor a nekik és más nyugati államoknak ágyútöltelékot toboroznak a fiatal magyar menekültek közül. A már megérkezett és a beígért külföldi támogatások komoly költségvetési bevételt jelentenek Ausztriának különösen úgy, hogy a menekülttáborokban rossz ellátást biztosítanak a magyaroknak. Így az osztrákok dollármilliókat takaríthatnak meg maguknak, amit zsebre is tesznek.¹¹

A repatriálásról folytatott osztrák–magyar konfliktus közben (1956. november vége–december közepe) további 80 000 magyar állampolgár lépte át az osztrák határt. Leopold

Figl külügyminiszter sejtése a magyar politika valós törekvéseiről (nem kívánatos személyek kiengedése) nagyon is valószínűsíthető: nyilvánvaló, hogy a nagylelkű visszafogadási politika a közvéleménynek szólt. Nem mond ennek ellent a magyar kormány számára hasznos személyek minél nagyobb arányú visszacsalogatása. Miként egykor a törököknek, a Kádár kormánynak is a még alakítható és befolyásolható fiatalokra, gyerekekre volt szüksége. Ez a politikai szándék kiválóan alátámaszthatónak bizonyult a szülők aggodalmával és fájdalmas kéréseivel.

A nemzetközi kormányzati és nem kormányzati szervezetek szerepe

Gyakran megállapítják, hogy a menekültek nagylelkű befogadásának első szép példája (a Genfi Egyezmény alapján) az 56-os magyar menekültek befogadása volt. Sokkal ritkábban történik említés arról, hogy ez a befogadás a kétoldalú államközi külpolitika leértékelődésére is jó példa. A kormányzati szervezetek (UNHCR és ICEM) segítségével Ausztria képtelen lett volna megoldani a magyar menekültek továbbításának, hazatérítésének és társadalmi integrálásának feladatát. Amint Jugoszlávia megtapasztalta, hogy a hozzá menekült magyarokat kétoldalú, bilaterális szintű tárgyalások eredményeként, az UNHCR és az ICEM segítségével nélkül nem képes továbbtelepíteni, nem habozott ideiglenes irodát nyitni Belgrádban az UNHCR képviselőjének.

Kevés szó esik arról a nélkülözhetetlen segítségről, melyet a nem kormányzati szervezetek, a Vöröskereszt, a különböző Caritas-szervezetek nyújtottak. Önmagában ez is mutatja az állami szereplők súlyának csökkenését a nemzetközi politikában. Még akkor is helyálló ez a megállapítás, ha a segélyszervezetek tevékenysége időnként egészen konkrétan a nagyobb államok érdekeit tükrözte. Különösen az Egyesült Államok prioritásai látszottak visszatükröződni egyes lépéseikben. (Menekültek kiválogatásában történő közreműködés felajánlása, a menekültek kaszárnákban való elhelyezésének igénylése, a menekültügy nem folyamatos, hanem ad hoc, ahogy ma mondanánk: projektszerű finanszírozása).

Kezdetben minkét kormányzati szervezet (UNHCR, ICEM) azt nyilatkozta (1956. november eleje), hogy készek közreműködni a menekültek *kiválogatásában* és (utána) továbbszállításában is. Ezzel éppolyan gondot okoztak az osztrák hatóságoknak, mint az amerikaiak. Az amerikaiak ugyanis kiváló (azonnal bevethető) munkaerőt szerettek volna kapni, s inkább anyagilag voltak készek Ausztria nehézségein könnyíteni. (Gyakorlatilag így is történt: ők nyújtották a legmagasabb pénzügyi támogatást az ausztriai magyar menekültgondozáshoz, összesen mintegy 50 millió US-dollár értékben). Nehezen érthető módon nem voltak viszont hajlandók módosítani azon az álláspontjukon (tipikus bevándorló befogadó országgént). A „normális”, önkéntes bevándorlók esetében teljesen érthető magatartás (egészségügyi felülvizsgálat, védőoltások beadása) nem aratott sikert a magyar menekültek esetében. Nem befolyásolta őket az a tény, hogy a magyar menekültek 70%-a a munkaerőpiac legértékesebb kategóriájához tartozott: fiatal, egészséges, egyedülálló és jól képzett férfi volt.¹²

Ennek nem mond ellent, hogy ellátásuk a korabeli Ausztria lakosságának nagy megterhelést jelentett. A váratlanul magas arányú menekülési hullám idővel kissé eltorzította a nagylelkű osztrák befogadási politikát. Mint említettük, október végén minden magyarországi menekült befogadását megígérték. November 20-a után szinte kétségbeesetten könyörögtek a nyugati világ kormányainak, hogy minél előbb és válogatás nélkül szállítsák tovább Ausztriából a magyar menekülteket. A mielőbbi „megkönnyebbülés” érdekében sok konfliktust eredményező félrevezetést is alkalmaztak. Azt mondták ugyanis a mene-

külteknek, hogy menjenek csak nyugodtan tovább Németországba, Franciaországba, vagy Svájcba, onnan is továbbutazhatnak a vágyott Egyesült Államokba. Sőt onnan még könnyebben, mint Ausztriából! De egyáltalán nem ez volt a helyzet. (Az európai cél országok „saját” menekültként kezelték a hozzájuk érkezett magyarokat, s igyekeztek mindent megtenni megnyerésük és helybeli integrálásuk érdekében).¹³

Annnyira tartottak az újabb menekült ellátási terhektől, hogy a Magyarországra hazatérni kívánókat az osztrák határőrség végül már csak akkor engedte vissza Ausztriába, ha rendelkeztek magyar visszafogadási nyilatkozattal. *Julius Raab* mondta erről 1957 januárjában: „Nem játszhatjuk az egész világ jótevőjének a szerepét. Nem adhatunk itt semmilyen engedményt, különben az egész társaságot (a már továbbutazott magyarokat) ismét visszakapjuk.” A konfliktus nem csupán politikailag volt kellemetlen, hanem a menekülteket is idegessé és nehezen elviselhetővé tette. Nem tudhatták (nem is akartak politikai okokkal foglalkozni), hogy a hazatérés akadályai nem a befogadó, vagy a tranzit országokban, hanem Magyarországon keresendők.¹⁴

A magyar menekültek integrációs nehézségei Ausztriában

Ausztriában az értelmiségi foglalkozások hagyományosan (túl-) telítettek voltak. Ezért a helyben maradni szándékozó egyetemi végzettségű menekülteknek alig akadt egyéb lehetősége (eltekintve néhány személytől), minthogy olyan szakmát tanuljanak, amelyben esély kínálkozott a társadalmi integrációra. Indítottak számukra átképző kurzusokat, de ezek a menekültek körében nem bizonyultak túl népszerűnek. Bár a magyar menekültek elhelyezkedési esélyei általában jobbak voltak Ausztriában, mint a többi kelet-európaié (oroszok, ukránok), karrierlehetőségeik mégis korlátozottabbak maradtak, mint például Németországban. (Heinz Fassmann és Rainer Münz vizsgálatai szerint az osztrák munkaerő piac nagyobb etnikai szegmentációt és szűkebb áteresztő kapacitást – felemelkedési lehetőséget – mutat, mint például a német.)

Ezzel összefüggésben az idősebb, nyugdíj-jogosult személyek, mint például az egykori tisztviselők, katonatisztek, tanárok nagy problémát jelentettek Ausztriának. Koruk miatt sem kívándorolni, sem az átképzésben részt venni már nem tudtak, nem akartak, s nem is lett volna különösebb értelme. Ezen emberek sorsával nemigen foglalkozott senki. Hátralevő életüket vagy egy menekülttáborban, vagy jobb esetben egy idősek otthonában töltötték. Esetleg a szegényellátás minimális támogatásával hónapról hónapra tengődtek 350 Schillingből. A hadirokkantakra ugyanez volt a sors várt!¹⁵

Emberök százezreinek, akik a szovjetek által dominált térségből menekültek el, Ausztria volt az első szabad ország, amelyben védelmet találtak. Ezt jelezte vissza egyértelműen a köztársaság világnézeti orientációja is. Ugyanakkor Ausztria nem tartotta magát menekült befogadó országnak, csak egy átmenő állomásnak, amely felajánlja „jó szolgálatait” a migrációs célországoknak. A *demonstrációs effektust* így erősítette a *kooperációs effektus*, melynek következtében csökkent az országra nehezedő teher is.

A magyarországi forradalom és az azt követő szovjet megszállás voltak a legnagyobb megbízhatósági próbák Ausztria számára 1956-ban (önmaga és az egész világközvélemény előtt). Emberek tömegei menekültek el rövid idő alatt a határon keresztül gyalog, s a helyi lakosság nagy segítőkészséggel fogadta őket. Fontos tehát hangsúlyozni, hogy a befogadó készség Ausztriában mindig a *továbbutazás* elvárásához kapcsolódott. A szomszédos országba menekült mintegy 185. 000 magyarnak végül kevesebb, mint 10%-a maradt tartósan helyben.

Jegyzetek

1. **Tóth Judit** (1994): Menedékjog – kérdőjelekkel. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 186.
2. Ost-West-Wanderung in Europa. (Hrsg.: Heinz Fassmann – Rainer Münz) Böhlau Verlag Wien–Köln–Weimar 2000. 21–26.
3. AdR MinProt: 105. doboz: 1956. 10. 28.
4. AdR BKfAA Ungarn 3d GZ 511190 II-Pol. 1956. 404. d.
5. AdR BKfAA Ungarn 3c GZ 511190 II-Pol. 1956. 403. d.
6. **Taubinger, László** (1959): Statistische Daten der ungarischen Flüchtlinge in Österreich. Ungarischer Flüchtlingsdienst. 1959. Februar 9. Wien. Manuskript.
7. **Moussali Michel** (1994): Viele der abgelehnten Asylbewerber könnten anerkannt werden. In: Klaus J. Bade (szerk.): Ausländer, Aussiedler, Asyl in der Bundesrepublik Deutschland. Bundeszentrale für politische Bildung. Bonn. 207.
8. **Thraenhardt, Dietrich** (1994): Entwicklungslinien der Zuwanderungspolitik in EG-Mitgliedsländern. In: Heinelt, Hubert (szerk.): Zuwanderungspolitik in Europa. Nationale Politiken. Gemeinsamkeiten und Unterschiede. Leske+Budrich, Opladen. 58–59.
9. BA B150/5139.
10. **Haslinger, Peter** (1997): Zur Frage der ungarischen Flüchtlinge in Österreich 1956–1957. In: Seewann, Gerhard (szerk.): Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918–1995. München. 155.
11. MOL XIX-J-36-a 305/9/1956.
12. **Zierer, Brigitta** (1995): Willkommen Ungarnflüchtlinge 1956? Veröffentlichungen des Ludwig-Bolzmann-Instituts für Geschichte und Gesellschaft, 25 Wien. 158.
13. BA B150/5139.
14. MinProt. 106. d. 1957. 01. 15.
15. I. m.: Taubinger László